

מדיניות ארצות ערב כלפי המהלכים הדיפלומטיים בשאלת ארץ-ישראל 1947–1949

אילן פפה

בחודש פברואר 1947 העבירה ממשלת הוד מלכותו את שאלת ארץ-ישראל לידי של ארגון האומות המאוחדות. הארגון הטיל את הטיפול בבעיה על מועצת הביטחון, וזו, בדומה לממשלת בריטניה לאורך כל תקופת המנדט, ראתה בהקמת ועדה את האמצעי הטוב ביותר להתמודדות עם האתגר של מציאת פתרון לשאלת ארץ-ישראל. אחת-עשרה מדינות החברות באו"ם נתבקשו לשלוח את נציגיהן לוועדת האו"ם המיוחדת לעניין ארץ-ישראל (אונסקופ). למרות ההרכב המגוון הזה, הותוו מהלכיה של ועדה זו, מאחורי הקלעים, על ידי המשלחת האמריקנית ובידיעתם של הרוסים. למרות המלחמה הקרה בין שני הגושים, בעניין ארץ-ישראל עמדו שתי המעצמות לא היו רחוקות זו מזו.

חברי הוועדה היו חסרי ניסיון בכל הקשור למזרח התיכון בכלל ולארץ-ישראל בפרט. את שיעורם הראשון בפוליטיקה הסבוכה של ארץ הקודש קיבלו במושבים הראשון. הם זימנו לניו-יורק את נציגי שני המחנות הנצים לשטוח את טענותיהם ולהציג את עמדתם בפני הוועדה.¹ אבא הלל סילבר ייצג את הצד הציוני, ואילו הנרי קטן את הצד הפלסטיני. קטן ניסה לשכנע את הוועדה, שתפקידה 'לחקור את החוקיות, התוקף והמוסריות של החלטת בלפור'; סילבר דיבר בעיקר על תרומתה של היהדות לציוויליזציה האנושית וביקש מהוועדה לתת ליהודים מדינה משלהם. 'ודאי תסכימו', טען, 'כי העם היהודי כמו כל עם אחר, שהוכיח את לאומיותו ועצמאותו, ושנציגיו מופיעים לפניכם, וכאי אף הוא למדינתו', קטן דרש את הקמתה של מדינה ערבית עצמאית בכל ארץ-ישראל.² שלושים שנה לא הצליחו הבריטים לגשר מעל הפער הזה; אבל 11 החברים לא אמרו נואש.

בטרם שמו פעמיהם לארץ השסועה, נפגשו חברי המשלחת עם נציגי שתי

1. הפגישה התקיימה ב-28 באפריל 1947, ראה: J. Garcia-Granados, *The Birth of Israel*, New York 1948, p. 26

2. ראה: J. Cohen, *Palestine and the Great Powers, 1945–1948*, Princeton 1982, p. 260

המעצמות הגדולות. הללו לא הסתירו את תמיכתם בעמדה הציונית, שגרסה כי חלוקת הארץ לשתי ישויות היא הפתרון הטוב ביותר לסכסוך.³ בקיץ 1947 הגיעו לארץ ישראל, ומיד החלו בסדרה של פגישות.

כבר בניו־יורק הבהיר הנרי קטן לוועדה, שאין היא זקוקה למסע לארץ־ישראל, משום שבעצם הגעתה יש הטיה לטובת הצד היהודי: הביקור בארץ משמעו שעמדת הציונות לגבי הארץ תקפה לפחות באותה מידה כמו עמדת הערבים בארץ־ישראל. קטן, כמו גם חברי הוועד הערבי העליון, כמו גם חברי הוועדה הפוליטית של הליגה הערבית, שכללה את ראשי המדינות הערביות, לא הסכימו לכך שחוקיות זכותם של הערבים על ארץ־ישראל תעלה לדיון. כנציג הפלסטינים הסכים קטן רק לבדיקה של השאלה כיצד מתיישבת נוכחותם של היהודים עם זכות זו. אך הוועדה בכל זאת הגיעה לארץ, ועל כן הוחרמה על ידי הצד הפלסטיני.⁴

היסטוריונים פלסטינים יטענו לימים, כי המנהיגות הפלסטינית דאו ידעה אל נכון מה יהיו מסקנותיה של הוועדה. יש מידה רבה של היגיון בהנחה זו. ועדת החקירה הקודמת לשאלת ארץ־ישראל מטעמן של בריטניה וארצות־הברית אותתה על כיוונו של פתרון שיתקבל על דעת מייצגי הקהילייה הבינלאומית. הוועדה האנגלו־אמריקנית קשרה ישירות בין גורל שארית הפליטה לבין זה של היישוב היהודי בארץ־ישראל. אפילו גורמים שגילו בעבר אהדה לעניין הפלסטיני לא יכלו להתעלם מן השואה ומן הצורך למצוא מפלט לשרידיה. הוועדה האנגלו־אמריקנית רמזה, כי הפתרון הנאות ביותר לעקורים היהודים הוא יישובם בארץ־ישראל. כמובן ניתן לטעון, במבט לאחור, כי השתתפותם של הפלסטינים במהלך של האו"ם הייתה מביאה לתוצאה אחרת של דיוני אונסקופ, משום שייתכן שהייתה תורמת לשכנוע חברי הוועדה בצדקת העניין הפלסטיני, אך דומה כי התנהגה הפלסטינית חסרה את הפרגמטיזם שהציע את הציונות קדימה מאז 1882.

באמצעות הרדיו הממשלתי קראה הוועדה למנהיגים מקומיים להופיע בפניה ולשאת את דברם. אך עד לסימו של ביקורה לא ניתנה ולו עדות אחת פלסטינית רשמית בפני הוועדה. בצר לה פנתה הוועדה, לאחר היסוסים לא מעטים, לדיפלומטים ערבים בירושלים, וכך לפחות ברישומיה של הוועדה מופיעה עדות ערבית כלשהי מארץ־ישראל ומצטיירת כביכול תמונה מאוזנת.⁵ עמדותיהם של הפלסטינים היו ידועות לחלק מחברי הוועדה, אך מיעוטם בהחלט לא היה מודע למהותן או לטיבן ורצה לשמוע את הנימוקים החוקיים והפוליטיים לקיומן.

תגובת מנהיגות היישוב עמדה בניגוד גמור לעמדת הפלסטינים. עמדתה החיובית תרמה לנטייתם של הוועדה לצד הציונות; נטייה שהתחזקה בעקבות פרשת האונייה

3. ראה: A. Krammer, *The Forgotten Friendship*, Illinois 1974, p. 17.
4. ראה את המקורות הערבים הבאים: אכרם וועיתר, אל־קריה אל־פליסטיניה (הבעיה הפלסטינית), קאהיר 1965, עמ' 190; תיסיר ג'בארה, דראסאת פי תאריח פילסטיין אל־דחית' (עיונים בהיסטוריה הפלסטינית המודרנית), ירושלים 1987, עמ' 150.
5. J. Garcia-Granados, *The Birth of Israel*, p. 40.

אקסודוס ובעקבות ביקור הוועדה במחנות העקורים באירופה.⁶ אך כאמור, לא פחות חשובה הייתה העמדה הפלסטינית השלילית כלפי הוועדה. חברי הוועדה התרשמו כי לא קיימת למעשה עמדה פלסטינית אחת וברורה. ברגע כה מכריע בתולדות תנועתם התקשו הפלסטינים להתאחד ולהציע עמדה עקיבה (קוהרנטית). יתרה מכך, המנהיגות המקומית העדיפה להותיר את היוזמה הפוליטית בארץ-ישראל בידי הליגה הערבית. לא היה בכך תקדים היסטורי: בשנות השלושים היו אלה שליטים ערבים חיצוניים שלחמו את מלחמתם הפוליטית של הפלסטינים. משנת 1945 הוועדה הפוליטית של הליגה הערבית הובילה את המהלך הדיפלומטי של הערבים; לעתים קרובות ללא כל תיאום עם הוועד הערבי העליון הפלסטיני. כך קרה גם במקרה של אונסקופ: הליגה לא חרמה את דיוני אונסקופ ויצרה בקרב נציגי האו"ם תחושה, כי אכן הצליחו לשמוע את עמדות שני הצדדים בסכסוך. וכך אירע שעבור האו"ם והמעצמות, הסכסוך, שהתגלע עם עזיבת הבריטים את ארץ-ישראל, נתפס כמאבק צבאי ודיפלומטי בין העולם הערבי והישות היהודית ולא כעימות ציוני-פלסטיני.

ביולי 1947 נפגשו בביירות נציגי עיראק, סעודיה, סוריה, לבנון, מצרים ותימן עם חברי אונסקופ.⁷ נציגים אלה גילו עד מהרה, כי רק החבר היהודי באונסקופ, סר עבד אל-רחמן, החזיק בעמדות פרו-ערביות.⁸ לא ייפלא אם כן, שבמקום התפתח דו-שיח מתוח של חירשים. ודומה שגם עבד אל-רחמן התקשה לתמוך בעמדה הערבית, שכללה דחייה של מתן נציגות פוליטית כלשהי ליהודים בארץ-ישראל, דרישה להפסקה מיידית של ההגירה היהודית ושל קניית האדמות על ידי הסוכנות היהודית, וכמובן תביעה למדינה ערבית בכל חלקי ארץ-ישראל המנדטורית.⁹ קשה לומר, שהנציגים הערבים, רובם שרי חוץ, גילו עניין של ממש בדיוני אונסקופ. כפי שמגלה יומנו של אחד המשתתפים בפגישת ביירות, חבר המשלחת הסורית ולימים שר החוץ, עאדל ארסלאן, עיקר דאגתם של המנהיגים הערבים הייתה לנסות ולהבין את המסתתר מאחורי כוונותיהם של יריביהם בתוך העולם הערבי.¹⁰

לשמחתו של השליט העבר-ירדני, המלך עבדאללה, הסכימה הוועדה להתייחס אליו כאל תחנה נפרדת במסעה באזור. עבדאללה סירב להשתתף בפגישת ביירות, בתואנה שארצו אינה חברה באו"ם. לאמיתו של דבר, עבדאללה היה בעיצומו של משא ומתן על חלוקת ארץ-ישראל הבתר-מנדטורית בינו לבין היהודים, ולפיכך לא הרגיש צורך להיות חלק מהמאמץ הערבי הכולל. הקרע הבולט במחנה הערבי תרם אף הוא לרושם השלילי שיצרו הפלסטינים בקרב הוועדה שעליה הוטל לחרוץ את גורל פלסטין.¹¹

6. I. Pappé, *The Making of the Arab-Israeli Conflict, 1947-1951*, London-New York 1992, pp. 24-26

7. ראה את זכרונותיו של האמיר עאדל ארסלאן: יוסוף איבש (עורך), מוד'כראת אל-אמיר עאדל ארסלאן, ביירות 1983, 16-24 ביולי 1947, עמ' 687-688.

8. שם, שם.

9. ראה: J. Baghdad to FO, 24 July 1947, PRO, FO 371/61876, E6730

10. "איבש (לעיל, הערה 7). אין הבדל גדול בין דיווחי גרנאדוס, חבר הוועדה, לבין דיווחי ארסלאן לגבי האווירה בשיחה.

לאחר שביקרה במחנות העקורים היהודים באירופה חזרה הוועדה לז'נבה, ושם הסכימה על הגשת שני דו"חות נפרדים לעצרת האו"ם: דו"ח רוב חברי הוועדה, שהמליץ על חלוקה; ודו"ח של מיעוט חברי הוועדה, שקיבל את עמדת הערבים עם עידון מסוים והמליץ למעשה על מדינה ערבית בארץ-ישראל, שבתוכה מיעוט לאומי יהודי גדול.

כאשר התפרסם הדו"ח העיקרי בספטמבר 1947, לא הוכה העולם הערבי בהלם: התוצאות נחזו כבר קודם לכן. אך דומה כי בכל זאת לקח אחד גלמד בצד הפלסטיני: החרמת דיוני הוועדה הייתה משגה חמור. וכך בתחילת ספטמבר 1947 שלח הוועד הערבי העליון את נציגו לאו"ם, ומסופו של אותו חודש אנו עדים למעורבות גדולה יותר של הפלסטינים בדיוני הארגון. אך הפער בין כוונותיו של הארגון לייעדי הפלסטינים נותר רחב כשהיה. הנציגות הפלסטינית דחתה את שני הדו"חות של הוועדה. דו"ח המיעוט הוא חלוקה מוסווית¹², קבע נציגם של הפלסטינים. הדיפלומטים הערבים באו"ם היו פחות עוינים ובלאו הכי הם היו אלה שנתפסו כבני-הפלוגתא בשאלת ארץ-ישראל. הדיפלומטים הערבים ראו בדו"ח המיעוט את הרע במיעוטו ולחמו לאימוצו בידי העצרת הכללית. במקביל ניסתה הליגה הערבית לגבש מדיניות אחידה ברורה יותר ולהציע חלופה לכל המהלך הדיפלומטי. באוקטובר 1947 ניסו העיראקים לעניין את ממלכת סעודיה בפנייה משותפת ורחופה לארצות-הברית, שמטרתה הייתה לעכב את הדיונים באו"ם.¹³ ייתכן שכבר אז חשו, כי בדיבורים לא יוכלו לעמוד מול נחישות האו"ם לחלק את הארץ המובטחת.

במבט לאחור, דומה כי להתלטה של הערבים, להסתפק במאבק למען דו"ח המיעוט, היו השלכות מרחיקות לכת. הם לא השתתפו כלל ועיקר בעיצוב מפת החלוקה, מקום שם ייתכן שהיו זוכים להישגים כלשהם. החלטה 181 הוכנה ללא מעורבות כלשהי מצד הערבים. יתרה מכך, ארבעה ימים לפני ההצבעה המכרעת בעצרת האו"ם, שנועדה ל-29 בנובמבר 1947, נפתח פתח לאימוצה של החלטה חלופית, שהמליצה להעניק שהות נוספת לאו"ם לדון בתקפותו של רעיון החלוקה. אך משום שלא השתתפו בהכנת תוכנית החלוקה, לא ידעו הדיפלומטים הערבים עד כמה עדין היה האיזון בין תומכיו הנלהבים של רעיון החלוקה לבין מחנה המהססים.¹⁴ רק יום אחד לפני ההצבעה הובן במחנה הערבי כי יש לעשות מאמץ לדחותה. נציג עיראק, פאד'ל אל-ג'מאלי, ביקש את כינוסה של ועדה נוספת לחקר שאלת

11. ראה: A. Shlaim, *Collusion Across the Jordan*, Oxford 1988, pp. 91–95.
12. מתוך הארכיון של חאג' אמין אל-חוסייני, כפי שמצוטט אצל: פלאח האלד עלי, אל-חרב על-ערביה אל-אסראיליה, 1948–1949. ותאסיס אסראיל (המלחמה הערבית הישראלית 1948–1949 והקמת ישראל), קאהיר 1982, עמ' 16, הערה 3.
13. ראה: *Foreign Relations of the United States [FRUS], 1947*. vol. 5, Jedda to State Department, 9 October 1947, pp. 1192–1194.
14. ראה: Plenary Meetings of the General Assembly, 126th meeting, 28 November 1947, Un Official Record, vol. 2, pp. 1390–1400.

פלסטין.¹⁵ אך באותו יום שבו נזקקו הפלסטינים לתומכים הרהוטים ביותר בעניינם, הופיע רק אל-ג'מאלי כנואם מטעמם. זולפיקאר ח'אן, נציג פקיסטאן, משפטן בעל יוקרה עולמית, לא אמר את דברו בגלל סכסוך פנימי בין המשלחות הערביות: המשלחות הערביות לא הצליחו לסכם ביניהן מי יהיה הדובר מטעמן. הסוכנות היהודית למדה על מחלוקת זו מפי מודיע, שהשתתף במפגשי התיאום של המשלחות הערביות. המידע הזה נוצל על ידי הסוכנות לשכנע משלחות אחרות, כי אין טעם בדחייה נוספת בדיונים.¹⁶

לאחר שהתקבלה החלטת החלוקה הסתיימו למעשה מאמצי השלום של האו"ם בשלב זה. הליגה הערבית הכריזה על כוונתה להילחם בכוח כנגד החלטת החלוקה. אך דווקא בתקופה שבין קבלת ההחלטה ועד לסיום המנדט נטה האו"ם להשתכנע בצדקת חלק מטענות הערבים, לא משום שהתגלתה תקפותן המוסרית או הפוליטית, אלא משום שהתפתחות מלחמת האזרחים בשטח הוכיחה, כי ההחלטה יצרה מצב של מלחמה ולא מנעה אותו. אך הוועד הערבי העליון, שהוזמן להשמיע שוב את דברו, חזר למדיניות ההתרמה.¹⁷ אולי בקרב כמה מראשי נישטעה התקווה, כי יהיה בכוחו של העולם הערבי למנוע את מימוש ההחלטה. היה זה רק המלך עבדאללה שהמשיך במאמץ למצוא הסדר פוליטי לסכסוך, והצליח, לדעתנו, להגיע להבנה עם הצד היהודי על חלוקת ארץ-ישראל. ההבנה הזו השפיעה רבות על תוצאות המלחמה ועיצבה את הבסיס לעמדותיו של עבדאללה כלפי תהליך השלום לאחר המלחמה.¹⁸ כך או כך, למרות היסוסים מצד ארצות-הברית שהגיעו לשיאם באימוץ זמני של רעיון הנאמנות כפתרון עדיף על חלוקה, בעזרתו של הנשיא טרומן דבק האו"ם לבסוף בהחלטת החלוקה. אבל הארגון לא ראה בהחלטה סוף פסוק, והיה מוכן להמשיך במאמציו ליישוב הסכסוך במקרה שהעולם הערבי אכן יממש את איומו לצאת למלחמה.

אחת התופעות המרתקות הקשורות למלחמת 1948 היא נכונותו של האו"ם לפתוח במאמצי שלום מיד עם פרוץ הקרבות. אין כוונתי דווקא ללחץ על הצדדים להסכים להפסקת אש, כי אם למאמץ להציג תוכנית חלופית להחלטת החלוקה. המאמץ נכשל וההיסטוריון מתפתה לחרוץ דעה מי אשם - שאלה לגיטימית בהיסטוריוגרפיה המודרנית. אנו ננסה בניתוחנו זה להסתפק בתיאור העמדה הערבית וברמיזה

15. ראה: Baghdad to FO, 17 November 1947, PRO, FO 371/61888; *FRUS 1948*, vol. 5, PSS Statement, 19 January 1948, p. 548

16. 'פרוינדליך', 'המדיניות הציונית לקראת הקמת המדינה, אוגוסט 1946-מאי 1948', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים 1986, עמ' 207, הערה 202. כמיל שמעון קרא לעצרת לדחות את ההצבעה ולעייין בהצעה חדשה, אבל יוזמתו נדחתה. ראה: עצאם סאחניני, פלסטין - אל-דולה (פלסטין המדינה), עכו 1986, עמ' 198.

17. מ' שרת, בשער האומות, תל-אביב 1958, עמ' 147-150.

18. ראה: א' פפה, 'יצירתו של עבר הירדן הגדול: הירדניזציה של הגדה המערבית', קתדרה, 57 (ספטמבר 1990), עמ' 163-184.

לאופציות שנפתחו ולא מוצו במהלך המסע אל השלום, ושבתיעודן יש מעין תשובה חלקית לשאלת האשם.¹⁹

החיפוש אחר השלום הופקד בידי של המתווך הרוזן פולקה ברנאדוט. ב־20 במאי 1948 הוא מונה לתפקיד בידי מועצת הביטחון וב־11 ביוני הצליח לשכנע את הצדדים להסכים להפוגה. תוכניתו לפתרון הסכסוך הושפעה ממיקומם של הכוחות בהפוגה זו. הגליל, שיועד למדינה הערבית, לא נפל בידי כוחות ערביים, ואילו הנגב, שיועד למדינה היהודית, נפל בחלקו בידי המצרים. על כן ראשית יש להפוך את החלטת החלוקה ולתת בידי הערבים את הנגב ובידי היהודים את הגליל. אבי הרעיון הזה היה נציג ארצות-הברית לאו"ם, פיליפ ג'סופ, ותומכיו הגדולים היו הבריטים, שרצו רצף טריטוריאלי בין ירדן למצרים. גם הצלחותיו של עבדאללה בירושלים הרשימו את ברנאדוט, ועל כן סבר שהעיר לא תבוגאם, כפי שהציע האו"ם בהחלטתו, כי אם תינתן למדינה הערבית. ולכסוף, גלי הפליטים הראשונים שכנעו אותו שהפתרון צריך לכלול את שיבתם של הפליטים לבתיהם ללא תנאי.²⁰

על שלושת המרכיבים הללו – הסדר טריטוריאלי מהופך של החלטת החלוקה (תוך כדי קבלת עקרון שתי המדינות), מוצא פוליטי לשאלת ירושלים ורפטיאציה של הפליטים – תתבסס יוזמת השלום של האו"ם ממאי 1948 ועד סוף שנת 1949. אך האו"ם יעדיף את בינאומה של ירושלים, וכך גם יעשה ברנאדוט בהצעתו השנייה באוגוסט 1948.

ביוני 1948, כאשר הציג ברנאדוט את תוכניתו, דחו אותה כל הצדדים המעורבים. הליגה הערבית קיוותה כי ברנאדוט ימליץ לעצרת האו"ם לבטל את תמיכתה ברעיון החלוקה. חברי הוועדה הפוליטית של הליגה חששו בעיקר מעבדאללה; הן משום שידעו על מגעיו עם היהודים ערב המלחמה או לפחות חשדו בקיומם, והן משום שעבדאללה – שנכנס לגדה המערבית וכבש את מרביתה ללא ירייה אחת – אותת ברורות כי הוא מסתפק בחלק זה של פלסטין ואינו שש להמשיך במלחמה. על כן ביוני 1948 הציעו נציגי סוריה, סעודיה ולבנון לסלק מן הליגה הערבית כל מי שיחתום על הסכם שלום גפרד עם ישראל. נציג ירדן עזב את הישיבה הזו בטריקת דלת, משום שהבין כי ההחלטה שימשה מעין גינוי למלכו. אך ההחלטה בסופו של דבר לא אומצה, ורק הוחלט להודיע לברנאדוט, שכל החלטה שיש בה משום הכרה בישראל לא תתקבל. ובכל זאת, בעצם דחיית ההחלטה על סילוקם של אלה שייכנסו למשא ומתן עם ישראל – נפתח, באופן זמני, פתח לעמדה ערבית מתונה יותר.²¹

19. על הנושא הזה ראה: א' פפה, 'ההיסטוריה החדשה של מלחמת 1948', תיאוריה וביקורת, 3 (1993), עמ' 99–114.

20. הצעותיו הראשונות של ברנאדוט נמצאות במספר מקורות. ראה, למשל: ג'מ ISA: 2420/40 F. Bernadotte, *To Jerusalem*, London 1951, p. 128; S. Person, *Mediation and Assassination: Count Bernadotte's Mission to Palestine 1948*, London 1979, p. 145

21. ראה: Report by Kirkbride to Stabler, 3 June 1948, American National Archives 501 BB/6-348

כאן אולי המקום לציין, כי עמדת מצרים לא הייתה אחידה, וכי היו עליות ומורדות בנכונותה של מצרים לשתף פעולה עם עבדאללה. עוד בטרם פרצה המלחמה, היו מנהיגים מצרים רבים, בשלטון ומחוצה לו, אשר נטו לקבל את קיומה של מדינת ישראל. כך למשל צדקי פחה התבטא אפילו בפומבי בפרלמנט המצרי נגד כניסת מצרים למלחמה, ואישים כלוטפי אל-סייד ומחמוד נוקראשי, על פי דיווחי האגף הערבי של המחלקה המדינית של הסוכנות, עמלו כדי למנוע את מעורבותה של מצרים בסכסוך.²²

עד לקבלת ההפוגה הראשונה, ולמרות החשד המצרי ההולך וגובר בכוונותיו של המלך עבדאללה, התקיימה רמת תיאום מסוימת, כולל לגבי קבלה מתואמת של ההפוגה עצמה. מן ההפוגה הראשונה ועד לפתיחתה של ועידת לוזאן נוצר קרע בין שתי המדינות, שעליו עוד ידובר. בכל מקרה, השניות הן בעמדת מצרים מנעה מן הליגה לנקוט בפעולות קיצוניות כנגד ירדן.

מכל המעורבים בסכסוך רק המלך עבדאללה שבע נחת מיוזמת ברנאדוט. אמנם בתוכניתו הראשונה רק רמז המתווך כי הפתרון הטוב ביותר הוא חלוקה תוך שמירת זיקה בין החלק הערבי של ארץ-ישראל לעבר-הירדן, ולכן עדיין לא זכה לתגובה נלהבת מעמאן. אך משהמליץ בהום לספח את החלקים הערביים לירדן בתוכניתו השנייה, הפך המלך עבדאללה לתומכו העיקרי. תוכניתו השנייה של ברנאדוט התבססה על רעיונותיו של משרד החוץ הבריטי לגבי הפתרון הרצוי. 'עבר-הירדן הגדול', דהיינו סיפוח הגדה המערבית והנגב לעבר-הירדן, וההכרה במדינה יהודית – זו הייתה תמציתה של המדיניות הבריטית. באוגוסט 1948 גם מחלקת המדינה של ארצות-הברית וגם ברנאדוט תמכו בפתרון זה. בישראל הממשלה הזמנית שללה את תוכניתו השנייה של ברנאדוט, אם כי תמכה ברעיון 'עבר-הירדן הגדול' – היא בלאו הכי הייתה שותפה לו ערב המלחמה. אלא שעל פי תפיסת ישראל, 'עבר-הירדן הגדול' לא כלל את הנגב, ואילו את ירושלים יש לחלק על פי הסכם ישראלי-ירדני.²³

מוכיר הליגה הערבית, עזאם פחה הסביר כבר ביוני 1948 למתווך, שאיש בעולם הערבי לא קיבל את טענת הקשר ההיסטורי בין עבר-הירדן לפלסטין. כמו כן הוזהר ברנאדוט, שכל אזור של רעיון החלוקה בתוכניתו יביא לדחייתן על ידי הערבים.²⁴ וכך אכן היה. ממשלות סוריה, מצרים ולבנון פרסמו דחייה רשמית; הסעודים לא הגיבו כלל, והעיראקים באופן פרטי העבירו לעבדאללה את תמיכתם, אך בפומבי הצטרפו לדחייה הכללית.²⁵

22. זאת, בין השאר, על פי הרצאתו של יעקב שמעוני, 'המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית: מבנה ומשימות', ביום עיון לזכרו של עזרא דנין: 'חיי יום-יום בארץ-ישראל, יהודים וערבים בשלהי המנדט הבריטי', ינואר 1994, מכון טרומן.

23. על הנושא הזה בהרחבה ראה: I. Pappé, *Britain and the Arab-Israeli Conflict, 1948-1951*, London-New York 1988, pp. 38-49.

24. ראה: מהדי ענד אל-האדי, אל-קדיה אל-פלסטיניה ומשאריע אל-חולול אל-סיאסיה (הבעיה הפלסטינית ותוכניות הפתרון המדיניות), ביירות 1975, עמ' 127.

25. ראה: I. Pappé, *Britain and the Arab-Israeli Conflict, 1948-1951*, pp. 14-15, 54-55.

בישראל לא הסתפקו בדהייה; איש איש הגיב על פי דרכו. הלה"י רצה את ברנאדוט, ובנג'וריון הוביל מהלך צבאי לכיבוש אותו שטח שישראל לא רצתה להותיר בידי הירדנים: הנגב.

הצעד הבא במסע אל השלום היה מעין ניסיון של האו"ם להוציא לפועל את 'צוואתו' של ברנאדוט (כפי שהזכיר שרת את חבריו שאכן יקרה).²⁶ ב־11 בדצמבר 1948 קיבלה עצרת האו"ם החלטה שעתידיה לחולל מהפך בעמדות הערבים כלפי תהליך השלום. ההחלטה אימצה את כל שלושת הנדבכים של תוכניות ברנאדוט: חלוקת ארץ־ישראל לשתי מדינות, בינאום ירושלים וזכות שיבה לכל פליט שירצה בכך. זו החלטה 194, שארצות־הברית נותרה מחויבת לה עד היום מתוקף הצבעותיה באו"ם, אך לאו דווקא פועלת על פיה. ההחלטה המליצה, שהמתווך יחלף בוועדת פיוס לשאלת ארץ־ישראל. ועדת הפיוס כללה את נציגי תורכיה, ארצות־הברית וצרפת. ועדת הפיוס, מתוקף ההחלטה, פתחה במגעים שנועדו לכנס את כל הצדדים היריבים בוועידת שלום באירופה. היה זה בנג'וריון שהציע את לוזאן, כנראה מתוך תקווה להפחית מחשיבות המהלך, כפי שנראה בהמשך.

המהלך הזה התרחש במקביל למשאים ומתנים הנפרדים על שביתת־נשק שהיו לישראל עם מצרים, ירדן, לבנון וסוריה. מצרים פתחה במהלך בינואר 1949, מתוך רצון לחלץ את צבאה מכיס פְּלוּג'יה ובניסיון לשמור על הישגיה הטריטוריאליים ברצועת עזה. עבדאללה ביקש לבסס את ההבנה החדשה שנוצרה במגעים ישראלים־האשמיים שהחלו באוגוסט 1948, ועל פיהם, בתמורה להסכמה ישראלית לסיפוח הגדה לירדן, תיאות ירדן להמשיך במגעים לכריתת חוזה שלום עם ישראל. סוריה עיכבה את כניסתה למסגרת שיחות שביתת־הנשק, משום שהוטלה למעגל של אי־שקט פנימי, שהסתיים בהפיכה צבאית בראשותו של חוסני זעים באפריל 1949. זעים יחתור לשלום עם ישראל ויחזק את נכונות המחנה הערבי לשאת ולתת, באמצעות ועדת הפיוס, עם ישראל. על מידת רצינותו ונכונותו של זעים נטוש ויכוח היסטוריוגרפי.²⁷ מכל מקום, מצעדיו אפשר ללמוד שב־1949 היו מנהיגים ערבים בכירים, שהיו מוכנים להשלים עם קיומה של ישראל ולהשלים אתה בתנאים שיוכלו להיות קבילים עליה. זעים לא רק הציע שלום עם ישראל, אלא גם היה מוכן ליישב 300,000 פליטים בסוריה. בכל מקרה, לאחר נפילתו באוגוסט 1949 לא נשנתה הודמנות שכזו.²⁸ המשא ומתן עם סוריה התמקד בהסדרי ביטחון, שהיו בעלי השלכות לגבי מאגרי המים של

26. א' פפה, 'ועידת לוזאן וניצנים ראשונים למחלוקת על מדיניות החוץ הישראלית', עיונים בתקומת ישראל, 1 (1991), עמ' 241-261.

27. אבי שליים סבור, כי חוסני זעים הציע שלום לישראל וישראל דחתה אותו. איתמר רבינוביץ אינו מקבל טענה זו. ראה: A. Shlaim, 'Husni Zaim and the Plan to Resettle the Middle East Focus, 9/2 (Fall 1986), pp. 26-31, Palestinian Refugees in Syria', *Middle East Focus*, 9/2 (Fall 1986), pp. 26-31.

וכן א' רבינוביץ, השלום שחמק, ירושלים 1991, עמ' 59-98.

28. הנושא הזה מפותח בספרו של אבי שליים, לעיל, הערה 11.

מדינת ישראל. לבנון חתרה להוצאת הכוחות הישראליים שחדרו לדרומה והגיעו עד לנהר הליטאני, והצליחה בכך.²⁹

כשהסתיים בינואר 1949 המשא ומתן על חתימת הסכם שביתת-הנשק עם מצרים ברודוס, החל להתברר המהפך בעמדה הערבית. אבל יש לציין כי מעטים באותה תקופה עמדו על כך. אפילו ממלא מקומו של המתווך, ד"ר ראלף באנץ, העביר לצדדים את התרשמותו, שהמשא ומתן על הסכמי שביתת-הנשק הוא סוף פסוק במאמצי האו"ם, וכי אין הוא סבור כי יש תקווה לוועדת הפיוס.³⁰

לראשונה מאז דחו את החלטת החלוקה, ובוודאי בעקבות תוצאות המלחמה, הביעו חברי הליגה הערבית נכונות להשתתף בדיון על בסיס אותה החלטה. ועדת הפיוס החלה במארכס 1949 ללחוץ על הצדדים להשתתף בוועידת שלום כוללת. בן-גוריון הוביל את ממשלתו להסכמה, מתוך הבנה כי זהו מהלך צדדי, חסר חשיבות, שנובע בעיקר מן הצורך להיענות ללחץ אמריקני. האמריקנים היו השושבינים העיקריים של ועידת לוזאן, והיה ברור כי סירוב היה פוגע קשות ביחסי ישראל עם המעצמה הגדולה; יחסים שהתערערו בלאו הכי בגלל חדירתה של ישראל לתוך שטח מצרים בדצמבר 1948, על אף החלטות מועצת הביטחון שדרשו מצה"ל לא לחרוג מקווי ההפוגה השנייה. ישראל גם ביקשה להתקבל כחברה מלאה באו"ם, והדיון נועד למאי 1949 – גם בן-גוריון חפץ בכך, ולכן לא עלה בדעתו לסרב לאו"ם. לעומתו משה שרת, שר החוץ, יראה בלוזאן הזדמנות נדירה לפתרון הסכסוך, ולא תרגיל דיפלומטי עקר. בזכותו, ובזכות איש שלומו, אליהו ששון, יתנהל משא ומתן של ממש בלוזאן, אך בגלל בן-גוריון, בין השאר, שלא ראה את השלום כיעד לאומי מועדף בסוף 1949, המשא ומתן הזה לא ימוצה.³¹

אם כן, במארכס 1949 נפגשו שוב כביירות נציגים מטעם הליגה הערבית עם משלחת של האו"ם. אלא שהפעם ההצעה להשתתף במהלך הדיפלומטי לא נדחתה. היה שוני נוסף: הפעם השתתפה גם משלחת פלסטינית בדיונים, נציגיה של ממשלת כל-פלסטין, שלמעשה כבר לא הייתה קיימת בפועל אלא הפכה למחלקה בתוך הליגה הערבית. האו"ם והליגה דחו את בקשתו של המופתי לשעבר, חאג' אמין אל-חוסייני, להשתתף בפגישה, אך הסכימו להתכתב עמו ולהתייעץ לגבי הצעדים הבאים. אל-חוסייני סירב תחילה לשתף פעולה בתנאים שכאלה, אך לכשתתכנס ועידת לוזאן הוא ישלח את נציגיו אליה.³²

המשלחת הירדנית למפגש ביירות ניווטה את דרכה במשנה זהירות. המלך

29. ראה יומן בן-גוריון, 1 במארכס 1949, אב"ג; ראה: I. Pappe, *The Making of the Arab-Israeli Conflict, 1947-1951*, pp. 176-194

30. תעודות למדיניות החוץ של מדינת ישראל, כרך 3, תעודה 30, שרת לאיתן, 19 בינואר 1949; תעודה 32, איתן לשרת, מאותו תאריך.

31. א' פפה, עיונים בתקומת ישראל, לעיל, הערה 26.

32. ימימה רוזנטל (עורכת), תעודות למדיניות החוץ של מדינת ישראל, כרך ד, מאי-דצמבר 1949, ירושלים תשמ"א, תעודה 74, איתן לשרת, 13 ביוני 1949, עמ' 124; ג"מ 36/10, 1949, מוכר של משרד החוץ מ-10 במארכס 1949; קומי לגייסופ, 24 ביולי 1949, ג"מ 73/4.

עבדאללה לא גילה שום נכונות לוותר על ערוץ התקשורת שפתח עם הישראלים, ושבאמצעותו במאוס 1949 היה קרוב עד למאוד לחתימת הסכם שביתת-נשק, ואולי אף לחוזה שלום נפרד. המהלך הירדני כלפי לוואן נוהל על ידי תופיק אבו אל-הודא, ראש ממשלת ירדן, שלא שבע נחת מלהיטותו של המלך להגיע להסכם נפרד עם ישראל. בעניין זה זכה לתמיכתו של הנציג הבריטי בעמאן, סר אלק קירקברייד.³³ אבו אל-הודא שמח להודמנות לקירוב העמדות הערביות כלפי תהליך השלום. כמו הבריטים, גם אבו אל-הודא קיווה במיוחד, שניתן יהיה לקרב את עמדותיהן של מצרים וירדן ולהגיע להסכם על עתידו של הנגב. נראה כי התלבטותיו היו כנות יותר מאלה של מלכו בכל הקשור לוועדת הפיוס. יתרה מכך, אבו אל-הודא הוהיר את הוועדה, כי גם המלך וגם הישראלים מעדיפים את המהלך הביטורלי על פני ועידת השלום, והעדפה זו עלולה להכשיל את המהלך הרב-צדדי. אך חברי הוועדה בחרו להתעלם מאזהרה זו.³⁴

בסוף חודש אפריל 1949 נתכנסו משלחות ישראל, מצרים, ירדן ולבנון בעיר לוואן שבשווייץ לוועידה בינלאומית למציאת פתרון לסכסוך הערבי-ישראלי. גם נציגים פלסטינים הגיעו למפגש: שליחים של המופתי ונציגים של משרד הפליטים ברמאללה בניהולו של מוחמד נימר אל-הוארי. חודש לאחר מכן הצטרפה גם משלחת סורית. לא קל היה למשלחות הערביות בלוואן; העיתונות הערבית הוהירה אותן, לבל יחרגו מעבר לשאלות הקשורות לעתידם של הפליטים ולמעמדה של ירושלים.³⁵ אך כפי שיתברר, המשלחות ומשרדי החוץ ששלחו אותן התעלמו מאזהרה זו. העיתונות שיקפה את האווירה ברחוב הערבי, או לפחות המנהיגות הערבית האמינה כי כך פני הדברים. לכן יהיה זה נכון לומר, שהמדיה הערבית הגבילה את חופש התמרון של המנהיגים הערבים. במבט לאחור נדמה לנו, שהתוצאה העיקרית של הגבלה זו הייתה התעסקות מרובה של ועדת הפיוס בענייני סמנטיקה ופרוצדורה, כדי להרגיע את הציבור הערבי כי לא נעשו ויתורים משמעותיים ביחס לעמדה שננקטה ערב מלחמת 1948. כך, למשל, התנגדו המשלחות הערביות לישיבה פנים אל פנים, משום שזו היוותה הכרה בטרם משא ומתן. הבעיה הזו נפתרה בלוואן על ידי ניהול ישיבות בשתי רמות: רשמית לא ישירה ולא-רשמית ישירה. היה זה אמצעי יעיל לקידום השיחות, אבל לא למיצוין המלא. הסכמות שנפלו במישור הלא-רשמי לא תורגמו למישור הגלוי הרשמי, וכך לא שינו את מהלכה של ההיסטוריה.

המשלחות הערביות השתתפו בשתי הרמות ללא חשש, משום שהשיחות הסודיות לא היוו הפרה של הנחיות הליגה הערבית, שלא לקיים משא ומתן ישיר. הליגה קיבלה החלטה ערב הוועידה, כי יתנהל משא ומתן en bloc עם הצד הישראלי. ועל כן

33. ראה: I. Pappé, 'Sir Alec Kirkbride and the Making of Greater Transjordan', *Asian and African Studies*, 23/1 (March 1989), pp. 43-70
34. ראה: Varda Schiffer, 'The 1949 Israeli Offer to Repatriate 100,000 Palestinian Refugees', *Middle East Focus*, 9/2 (Fall 1986), pp. 14-15
35. ראה, למשל: אל-אהראם, 22 באפריל 1949.

במישור הרשמי בלואן דנו רק בבעיות שהייתה להן השלכה על יחסיה של ישראל עם העולם הערבי כולו. אך בעיות אלו היו בדיוק הנושאים שאליהם התייחסה עצרת האו"ם בהחלטה 194 כסלעי המחלוקת העיקריים בסכסוך. כזכור, החלטה זו היוותה את המסד לוועידת לוזאן. יתרה מכך, גם מחלקת המדינה של ארצות-הברית ראתה בתחילת ועידת לוזאן את הנושאים הכללים האלה כאבני הנגף העיקריות ודרשה מישראל ויתורים וגמישות ביחסה לשאלות אלו. ברמה של השיחות הלא-רשמיות נדונו עניינים בעלי אופי דו-צדדי - למורת רוחם של האמריקנים, יש לומר - אך לא ללא הועיל, משום שישראל סירבה לוותר במישור הכללי, והמשלחות הערביות לא יכלו להודיע בפומבי על הסכמים נפרדים עם ישראל מבלי להסתכן בסילוק מן הליגה הערבית.³⁶ לכל אחת מהמשלחות הערביות היו מספר נושאים שעליהם דנו עם הישראלים, אך דיון פומבי היה צריך להתקיים בידיעת כל שאר הצדדים ובהסכמתם. הסכמה זאת הייתה יכולה להינתן רק לאחר הסכמה כללית על שלושת מרכיבי ההסדר הכולל: חלוקה, פליטים וירושלים.

למרות הבעיות הללו זקפה ועדת הפיוס לזכותה הצלחה בלתי רגילה במאי 1949. המשלחות הערביות והמשלחת הישראלית חתמו על פרוטוקול המכיר בהחלטת החלוקה ובהחלטה 194 כבסיס למשא ומתן לשלום. לא נתעכב כאן על משמעות ההחלטה לגבי ישראל; רק נציין שגם לגביה היה זה מהפך, ולכן מובן מדוע יום לאחר החתימה חזרה בה ישראל מחתימתה זו; חתימה שנעשתה ביוזמת ראש המשלחת הישראלית ולטר איתן.³⁷ כאן נעמוד על המשמעות לגבי עמדת הערבים. שנה וחצי לאחר שסירבו להכיר במדינת ישראל ולשאת ולתת עמה, הסכימו המשלחות הערביות לקבל מסמך שיש בו הכרה ברורה בישראל כבסיס למשא ומתן. כמעט עד לסופה של ועידת לוזאן לא יחזרו בהן המשלחות הערביות מנכונות זו. יתרה מכך, עד לסופה של הוועידה הן זכו לתמיכה מצד ארצות-הברית. הדיפלומטים האמריקנים לא קיבלו את הנחתו של בן-גוריון, כי אין לאפשר לצד הערבי או הפלסטיני 'חרטה' על הסעות של ההתנגדות להחלטת החלוקה. מחלוקת זו החריפה את היחסים בין ארצות-הברית לישראל ואף הביאה לאיום מצד ארצות-הברית בסנקציות על ישראל. המתחות נמשכה אמנם תקופה קצרה, אך בסיומה חמק הסיכוי לשלום.

הפרוטוקול של מאי 1949 דומה לתוכניתו הראשונה של ברנאדוט, ולכן לא ייפלא שזכה לתגובה ישראלית צוננת. אמנם בתוכניתו הראשונה הציע ברנאדוט לשנות את

36. על העמדה הערבית כלפי אופי הדיונים בלוזאן ניתן ללמוד מטאה אליהאשימי, מד'כראת אלחרב, ביירות 1978, עמ' 259. אליהאשימי נחשב לאחד מן המקורות האמינים על מלחמת 1948, ראה: Y. Porath, 'On The Writing of Arab History by Israeli Scholars', *The Jerusalem Quarterly*, 32 (Summer 1984), p. 34. גם העיתון אל-אהראם העביר דרך קבע בחודש פברואר 1949 דיווחים על ההכנות בליגה הערבית לקראת האפשרות של משא ומתן כגוש אחד עם ישראל תחת מטרייתה של ועדת הפיוס לעניין ארץ-ישראל. העיתון הביירותי, אל-חיאא, דיווח בהרחבה על הישיבה בכיירות ב-22 במארס 1949 עם חברי ועדת הפיוס. גם בעיתון הירדני, אל-דפאע, מ-26 במארס 1949 ובעיתון פלסטין, שחידש את הופעתו בעבר-הירדן, בגליונו מן ה-26 במארס 1949, דווח על ההכנות הערביות.

37. תעודות, ד, תעודה 13, איתן לשרת, 9 במאי 1949, ראה גם תעודות 14 ו-17.

גבולות החלטת החלוקה, אך גם הפרוטוקול קבע כי גבולות החלטת החלוקה הם בסיס למשא ומתן – משא ומתן שהאמריקנים קיוו להובילו לעבר גליל יהודי ונגב ערבי. למרות התנגדותה נאלצה ישראל להסכים עם קיומו של הפרוטוקול, וזאת משום שהוא הוצג לישראלים ערב ההצבעה על קבלתה של ישראל כחברה באו"ם, ועל כן החליט ראש המשלחת לתמוך בו, ולמחרת הבטיח לממשלתו, כי ייעשה הכל כדי לעמעם את חשיבותו של מסמך זה.³⁸

על חשיבות המהלך הזה עמד ההיסטוריון המצרי צלאח אל-עקאד שכתב – לפני יוזמת סאדאת – את הדברים הבאים:

בלוזאן אירעה התפתחות נדירה שלא תשוב ותתרחש ביחסי ישראל-ערב. הייתה זו נכונות ערבית לדון עם ישראל על עניינים פוליטיים. במהלך הדיונים הללו קיבלו בפעם הראשונה את עקרון החלוקה, ובכך נסוגו נסיגה מסוכנת מעמדותיהם הקודמות.³⁹

אין לנו הפרוטוקולים של הדיונים הפנימיים הערביים בלוזאן או מחוצה לה, מקורות שהיו מקילים עלינו להבין טוב יותר את המניעים של הערבים למהפך הזה. על פי זכרונותיו של עאדל ארסלאן, את החלטות בלוזאן קיבלו ראשי המשלחות הערביות, ורק אחר כך הן אושרו בבירות הערביות. הם שיזמו את המהפך, והוא אושר לאחר מכן: 'הממשלות הערביות, שדחו את החלטת החלוקה, כעת ראו אימוץ ההחלטה [על ידי לוזאן] כהישג פוליטי שלהן'.⁴⁰

המשלחות הערביות ודאי לא ציפו שפורום כזה יכריז על אי-חוקיותה של מדינת ישראל. הן קיוו להחיות את החלטת החלוקה ולכפות על הישראלים את שיבתם של כ-750,000 פליטים. הפרוטוקול המשותף הוגש לצדדים ב-11 במאי, ישראל התקבלה לאו"ם ב-12 במאי, וב-13 במאי נתנו הערבים את הסכמתם הסופית לפרוטוקול. קבלתה של ישראל לאו"ם הפכה את עובדת קיומה ל-fait accompli בעיני מנהיגות ערבית עייפה, כגון זו המצרית, הסורית והעיראקית, שנכוננו לה מאבקים מבית עם אופוזיציות מילטנטיות ומחוץ עם קולוניאליזם מערבי בלתי מתפשר. וכך הבריקה ממשלת מצרים למשלחת בלוזאן במאי 1949: 'ישראל היא כעת חברה באו"ם – אם היא תקבל את זכות שיבתם של הפליטים מותר לכם לדון עמה בהסדרים טריטוריאליים'.⁴¹ המצרים הביעו את תמיכתם ברעיון החלוקה כשיחות עם האמריקנים כבר באוקטובר 1948.⁴²

38. איתן הצהיר על כך במכתב לשרת; ראה תעודות, ד, תעודה 74, 13 ביוני 1949, עמ' 124.

39. דבריו מצוטטים אצל חסן סברי אליחולי, סיאסאת אל-אסתעמאר ואל-צהיוניה תג'אה פלסטין (מדיניות האימפריאליזם והציונות מול פלסטין), קאהיר 1973, עמ' 792, הערה 1.

40. 'איבש (לעיל, הערה 7), 13 ביולי 1949, עמ' 858, וכן 20 ביולי 1949, עמ' 832.

41. תעודות, ד, תעודה 26, איתן לשרת, 14 במאי 1949.

42. ראה: FRUS 1948, vol. 5, Cairo to ASoS, 13 October 1948, p. 1471.

המהפך בעמדת הערבים הפך לנחלת הציבור הערבי כאשר פרוטוקול מאי פורסם בעיתונות הערבית.⁴³ הצד הערבי רצה אם כן לשנות את הסטטוס קוו, בעוד שהצד הישראלי היה שבע רצון מתוצאות מלחמת 1948 והסכמי שביתת-הנשק. המצב החדש שאפו המשלחות הערביות היה שתי מדינות, יהודית וערבית, אך על בסיס טריטוריאלי אחר מזה של החלטת החלוקה - הסדר שיאפשר רצף טריטוריאלי ערבי. רק בעמאן חלקו על העמדה הזו: הסטטוס קוו היה בהחלט מספק מבחינתו של המלך עבדאללה. הוא רק ביקש לחזקו בהסכם ברור דו-צדדי, אך רצונו זה, גם אם לא נדחה על ידי ישראל, לא נתפס בעיניה כהכרחי.⁴⁴

ועידת לוואן נמשכה עד הקיץ, כארבעה חודשים. המהלך הערבי העיקרי תאם את מדיניותה של ארצות הברית. הערבים והאמריקנים סברו, שהפעלת לחץ על ישראל למחווה בנושא הפליטים היא האמצעי הטוב ביותר לפריצת דרך במשא ומתן. מצוקתם של הפליטים מחד, ופעולותיה הגלויות של ישראל למחיקת כפרים ושכונות ערביים מאידך, הביאו לתיאום עמדות זה. ישראל הייתה עסוקה מאז אוגוסט 1948 בשורה של צעדים שנועדו להפוך את הרפסטיאציה לבלתי אפשרית: מחיקת שרידיהם של הכפרים הערביים העזובים ודחיקתם של ערביי הערים לשכונות מצומצמות, כמו גם יישוב הרבעים הפלסטיניים בעולים חדשים יהודים.⁴⁵ למעשה, בקיץ 1949 כבר איתרו הכל את המועד - ישראל שינתה את הנוף הגיאוגרפי של ארץ-ישראל וטבעה בו את חותם תוצאות מלחמת 1948.

הלחץ האמריקני כלל שדרים כעוסים ודחיית מתן הלוואה של 100 מיליון דולר, שהיו נחוצים לישראל לקליטת שארית הפליטה ועולי ארצות ערב.⁴⁶ הוא הגיב פרי כלשהו כשישראל ניסתה להפיגו על ידי נכונות להחזיר 100,000 פלסטינים לישראל, ולחלופין הציעה לספח את רצועת עזה על 250,000 פליטיה - שתי מחוות שנתפסו בעיני האו"ם, האמריקנים והערבים כבלתי מספקות.⁴⁷ משה שרת, שר החוץ הישראלי, ונציגו העיקרי בשיחות, אליהו ששון, לא אמרו נואש. בשיחות פרטיות עם פלסטינים ודיפלומטים ממדינות ערביות הם השכילו להבין, כי יש רצון למצוא פתרון על בסיס החלטת החלוקה והחזרתם של רק חלק מהפליטים לישראל.⁴⁸ נציגים של מחנות הפליטים אף הם תמכו ברעיונות אלו. אך בן-גוריון סירב לקחת חלק אפילו במשחקי הדמיה אינטלקטואליים שכאלה. בעיני בן-גוריון ישראל לא הייתה זקוקה לשלום, ובוודאי לא לכזה שחייב ויתור טריטוריאלי, ולו הקטן ביותר; אם העלה

43. הדו"ח של מילנר למוכירות ועדת הפיוס, 11 בנובמבר 1949, ג"מ 2447,8.

44. ראה: א' פפה, 'גורלו של שלום ישראל-ירדני נפרד', זמנים, 24 (1987), עמ' 82-93.

45. ראה: B. Morris, *The Birth of the Palestinian Refugee Problem, 1947-1949*, Cambridge 1987, pp. 237-253

46. ראה, למשל: תעודות, ד, איגרת מקדונאלד לבן-גוריון, 29 במאי 1949, עמ' 75.

47. ראה: ורדה שיפר, לעיל, הערה 34.

48. ראה: א' פפה, 'משה שרת, דוד בן-גוריון והיאופציה הפלסטינית', 1948-1956, הציונות, יא (1986), עמ' 361-380.

בן-גוריון על דעתו שינוי טריטוריאלי, הרי היה זה בכיוון של הגדלת שטח המדינה, ולכן הרהר מדי פעם במבצעים צבאיים בגדה המערבית.⁴⁹ ואז לפתע דעך הלחץ של ארצות-הברית. לחילופי הגברי במשלחת האמריקנית היה חלק רב בשינוי עמדת ארצות-הברית. מארק את'רידג', ראש המשלחת, שהוביל את הלחץ על ישראל ואת תיאום העמדות עם הצד הערבי, אמר נואש והתפטר, בעיקר משום שממשלתו לא הצליחה להגמיש את עמדת ישראל.⁵⁰ במקומו הגיעה קבוצת מומחים ללא רקע מזרח-תיכוני אבל בעלי ניסיון ביישוב בעיות פליטים, ובראשם ראש רשות עמק טנסי, ג'ורג' מקגי. תוך התעלמות גמורה מההיבט הפוליטי של שאלת הפליטים, הם הציעו להפסיק את הדיונים בלונדון ולזנוח כל דיון בהסדר טריטוריאלי או פוליטי. הם ביכרו לברר את הפוטנציאל הכלכלי של מדינות האזור לקליטת פליטים. כמן כן הם העבירו לוועדה באו"ם את המנדט להמשיך ולדון בשאלת מעמדה של ירושלים. הישראלים, כמובן בשמחה, ארוזו את מזוודותיהם וחזרו לירושלים, אשר הצעות האו"ם מאוחר יותר לבנאם אותה נדחו על ידי ישראל. ממשלת ישראל הגיבה על החלטות אלו על ידי העברת הכירה מתל-אביב לירושלים.⁵¹

בהשראת מקגי נשלחה משלחת-סקר כלכלית לאזור. היא המליצה להקים את אונר"א והפכה כמיליון פליטים ליושבי בקתות חימר, כשברקע קיימת החלטת או"ם שזכות שיבתם, ללא תנאי, היא בסיס להסדר בסכסוך. המשלחות הערביות חזרו לבירותיהן. מצרים וירדן ימשיכו לפלרטט עם נציגים ישראלים זוטרים, ומשה שרת ישמור על קשרים עם פלסטינים, אך הכל יתכוננו לסיבוב הדמים השני.

49. א' פפה, עיונים בתקומת ישראל, לעיל, הערה 26.

50. ראה: FRUS 1949, vol. 6, Ethridge to ASoS, 14 July 1949, p. 1124.

51. מקגי האמין, כי עזרה ליישוב הפליטים תעלה גם את רמת החיים בארצות המארחות ותאפשר להן לעמוד מול החדידה הסובייטית לאזור. ראה: I. Pappé, *The Making of the Arab-Israeli Conflict, 1947-1951*, pp. 219-221.